ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Кафедра психології

ЗВ'ЯЗОК СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня
БАКАЛАВР
за спеціальністю 053 Психологія

Нефедьєвої Карини Костянтинівни

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри_____

«____»_____2026 р.

Науковий керівник:
РАЄВСЬКА Яна Миколаївна
доктор психологічних наук,
професор

Рецензент:
Комар Т.В.
доктор психологічних наук,
професор

Київ, 2026

Реєстрація: _____ _____ _____

номер дата підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано
до захисту: _____ _____

підпис наукового керівника прізвище, ініціали наукового керівника

Результат захисту:_____ _____

оцінка дата захисту

Голова ЕК: _____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

Члени ЕК: _____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

_____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

_____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

_____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

Секретар ЕК: _____ _____ _____

підпис ініціали прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП…….6

Розділ 1. Теоретична характеристика особливостей зв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків…….....7

1.1.Визначення сутності феномену «ціннісна сфера» у сучасній науці…….7

1.2. Особливості розвитку ціннісної сфери особистості у підлітковому віці..10

1.3. Особливості зв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтації підлітків…….....13

Висновки до першого розділу……..16

Розділ 2. Емпіричне дослідження зв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтації підлітків.....……..19

2.1. Організація та методики дослідження.....……..19

2.2. Аналіз емпіричних даних та інтерпретація результатів дослідження…...22

2.3. Практичні рекомендації щодо гармонізації впливу сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків……...37

Висновки до другого розділу……...……41

Висновки…….……...44

Список використаних джерел……..47

Додатки……..51

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Роль сім'ї у функціонуванні суспільства є фундаментальною та незрівнянною з впливом інших соціальних інститутів, оскільки саме сім'я виступає первинним середовищем становлення та розвитку особистості. У межах сімейної системи закладаються базові механізми психічного розвитку дитини, формується її ідентичність, а також відбувається засвоєння ключових соціальних ролей, норм і моделей поведінки, необхідних для ефективної інтеграції у соціум. Сім'я є першим соціальним простором, з яким індивід підтримує емоційний, ціннісний і поведінковий зв'язок протягом усього життя.

Як соціальний інститут, сім'я являє собою складну систему міжособистісних взаємин, що базуються на родинній спорідненості, спільності побуту, взаємній відповідальності та підтримці. Саме ця система визначає специфіку соціальної ситуації розвитку дитини, у якій відбувається формування її особистісних характеристик. Якість сімейних взаємин, стиль виховання, емоційний клімат у родині безпосередньо впливають на розвиток когнітивної, емоційної та мотиваційно-ціннісної сфер особистості.

Особливого значення набуває роль сім'ї у формуванні ціннісних орієнтацій дитини. Ціннісні орієнтації виступають ядром особистості, визначаючи її життєві пріоритети, спрямованість поведінки, характер міжособистісних взаємин та здатність до саморегуляції. У сім'ї дитина отримує перші уявлення про соціально схвалювані та несхвалювані форми поведінки, засвоює уявлення про «добре» і «погане», формує систему моральних норм і переконань. Саме в процесі сімейного виховання закладаються основи смисложиттєвих орієнтирів, які надалі визначають життєвий вибір особистості.

У сучасній психологічній науці відсутній єдиний підхід до визначення феномену ціннісних орієнтацій, однак більшість дослідників розглядають їх

як центральний регулятор соціальної поведінки особистості. Ціннісні орієнтації пов’язані з такими психологічними утвореннями, як потреби, мотиви, інтереси, установки та смисли, і виступають інтегративним компонентом структури особистості. Вони визначають не лише поведінку індивіда, але й його ставлення до себе, інших людей і світу загалом.

Проблематика взаємозв’язку сімейного виховання та формування ціннісних орієнтацій особистості є предметом численних досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Теоретичні та емпіричні аспекти понять «цінність» і «сенс» розглядалися у працях С. Косянчук, В. Васьківської, С. Котлового, Ю. Сошиної, С. Я. Єрмолич, О. Федорішкіна, а також у роботах зарубіжних учених, зокрема Н. Шварца, К. Юнга та інших. Водночас питання впливу конкретних характеристик сімейного виховання на структуру ціннісних орієнтацій підлітків потребує подальшого уточнення, особливо з урахуванням сучасних соціокультурних змін.

Підлітковий вік є сензитивним періодом для формування ціннісної сфери особистості, оскільки саме в цей час відбувається активний пошук ідентичності, переосмислення життєвих орієнтирів та формування автономної системи цінностей. Вплив сім’ї у цей період трансформується, але не втрачає своєї значущості, набуваючи більш опосередкованого характеру. Це зумовлює необхідність глибшого дослідження особливостей взаємозв’язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій саме у підлітковому віці.

Отже, актуальність даного дослідження визначається необхідністю теоретичного осмислення та емпіричного вивчення впливу сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків у сучасних умовах.

Мета дослідження – дослідити особливості зв’язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків.

Гіпотеза

Передбачається, що особливості сімейного виховання (зокрема характер батьківського ставлення, рівень емоційної підтримки, контроль та

прийняття дитини) статистично пов’язані зі структурою та ієрархією ціннісних орієнтацій підлітків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення поняття ціннісної сфери у психології;
2. Розкрити психологічні особливості розвитку ціннісної сфери особистості у підлітковому віці;
3. Охарактеризувати особливості сімейного виховання як чинника формування ціннісних орієнтацій підлітків;
4. Провести емпіричне дослідження зв’язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків;
5. Визначити наявність і характер взаємозв’язку між особливостями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків;
6. Розробити практичні рекомендації щодо гармонізації впливу сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Об’єкт дослідження – ціннісні орієнтації особистості.

Предмет дослідження – особливості зв’язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків.

Методи дослідження.

У роботі використано комплекс методів: теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел; емпіричні: психодіагностичні методики (тест ціннісних орієнтацій Рокича, опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна); статистичні: методи математичної обробки даних, зокрема коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Структура роботи.

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ

1.1. Визначення сутності феномену «ціннісна сфера» у сучасній науці

Цінності є одним із ключових регуляторів життєдіяльності людини, що визначають її ставлення до себе, інших людей та навколишнього світу. Вони не є статичними утвореннями, а формують складну, динамічну та ієрархічно організовану систему, яка відображає індивідуальний досвід особистості та соціокультурний контекст її розвитку. Кожен індивід диференційовано ставиться до власного існування, оцінює значущість життєвих подій та формує власну систему ціннісних орієнтирів, що спрямовують його поведінку [4].

У загальному розумінні цінності визначаються як уявлення про значуще, важливе та бажане для особистості і суспільства. Вони виступають критеріями оцінки явищ дійсності та визначають вибір життєвих цілей і засобів їх досягнення. Ціннісні орієнтації, у свою чергу, є інтегративним компонентом структури особистості, що відображає її спрямованість і визначає поведінкові стратегії [4; 23].

У науковому дискурсі поняття ціннісних орієнтацій має міждисциплінарний характер і вперше було концептуалізоване у соціології. Подальший розвиток ця категорія отримала у психології, де вона розглядається як внутрішній регулятор поведінки особистості. Зокрема, дослідження І. П. Марценюк підкреслюють, що ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації та виступають основою самовизначення особистості [18].

З позиції психологічного підходу, ціннісні орієнтації визначаються як

відносно стійкі психологічні установки, що зумовлюють вибіркове ставлення особистості до різних об’єктів і явищ дійсності. Вони відображають спрямованість особистості та виступають механізмом регуляції її поведінки у конкретних ситуаціях [2]. Подібну позицію займає і Р. В. Павелків, який розглядає ціннісні орієнтації як соціально зумовлене ставлення особистості до матеріальних і духовних благ, що визначає життєві цілі та способи їх досягнення [21].

Важливим є підхід, у межах якого цінності розглядаються як базова потреба людини. Так, у гуманістичній психології підкреслюється, що людина не може існувати без системи цінностей, оскільки саме через них вона знаходить сенс свого життя та визначає життєві орієнтири. Зокрема, у концепції А. Маслоу цінності пов’язані з ієрархією потреб і поділяються на дефіцитарні (D-цінності) та буттєві (B-цінності), де останні є характеристикою самоактуалізованої особистості [3].

Значний внесок у дослідження ціннісної сфери здійснив М. Рокич, який визначав цінності як стійкі переконання щодо бажаності певних способів поведінки або кінцевих станів існування. Він запропонував класифікацію цінностей на термінальні (цілі життя) та інструментальні (засоби досягнення цілей), що стало основою для подальших емпіричних досліджень у цій галузі [23]. Подібного підходу дотримується і С. Шварц, який розглядає цінності як універсальні мотиваційні утворення, що мають культурну зумовленість і формують ієрархічну структуру особистості [1].

Цінності характеризуються низкою властивостей: їх кількість є обмеженою, вони організовані в систему, мають культурне походження та проявляються у різних сферах життєдіяльності людини. Саме через систему цінностей відбувається інтеграція особистісного досвіду та соціальних норм, що забезпечує цілісність поведінки індивіда [1; 23].

У вітчизняній психології значна увага приділяється зв’язку цінностей із соціальним контекстом. Зокрема, підкреслюється, що індивід засвоює лише ті цінності, які існують у суспільстві, а отже, його ціннісна система є

відображенням соціального середовища. Цінності умовно поділяються на матеріальні, соціально-політичні та духовні, що разом формують основу розвитку особистості [12].

Окремого значення у дослідженні ціннісної сфери набуває категорія сенсу. У психології сенс розглядається як індивідуальне значення життєвих подій і явищ, що формується у процесі взаємодії особистості з навколишнім світом. У психодинамічному підході сенс пов'язується із взаємодією свідомих і несвідомих процесів, а його усвідомлення сприяє гармонізації особистості [24].

Подальший розвиток ідеї сенсу отримали у працях А. Адлера, який розглядав його як суб'єктивне осмислення життєвого досвіду, що визначає життєвий стиль особистості. У свою чергу, К. Юнг підкреслював роль архетипів як універсальних структур, що задають напрямок смислотворення та впливають на формування ціннісної системи [1].

У соціально-когнітивних теоріях ціннісна сфера пов'язується з механізмами саморегуляції поведінки. Зокрема, у концепції Дж. Роттера важливу роль відіграє локус контролю, який визначає суб'єктивну значущість подій і впливає на формування життєвих стратегій [19]. У гуманістичній психології К. Роджерса підкреслюється, що цінності інтегрують досвід особистості, її потреби, цілі та ставлення до себе і світу, сприяючи розвитку цілісної «Я-концепції» [11].

Сучасні дослідження також підтверджують, що формування ціннісної сфери є тісно пов'язаним із соціальним середовищем, зокрема сім'єю. Зокрема, встановлено, що стилі батьківського виховання та емоційний клімат у родині впливають на інтеріоризацію моральних і соціальних цінностей підлітками [30; 33; 39]. Це підкреслює важливість розгляду ціннісної сфери у контексті соціалізації особистості.

Таким чином, ціннісна сфера особистості є складною, багаторівневою та динамічною системою, що включає цінності, ціннісні орієнтації та смислові утворення. Вона формується у процесі соціалізації, має культурну

зумовленість та виконує регулятивну функцію у поведінці особистості. Її дослідження дозволяє глибше зрозуміти механізми формування життєвих орієнтирів людини та особливості її взаємодії з соціальним середовищем.

1.2. Особливості розвитку ціннісної сфери особистості у підлітковому віці

Розглянуті у попередньому підрозділі теоретичні підходи до розуміння сутності ціннісної сфери особистості дозволяють перейти до аналізу її розвитку в онтогенезі, зокрема у підлітковому віці, який визнається сензитивним періодом для формування системи ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації підлітка формуються поступово у процесі соціалізації шляхом інтеріоризації соціального досвіду та засвоєння культурно зумовлених норм і цінностей. Вони є результатом складної взаємодії внутрішніх (потреби, мотиви, інтереси) та зовнішніх (соціальне середовище, виховання, освіта) чинників. Формування системи ціннісних орієнтацій виступає водночас і показником, і механізмом розвитку особистості [19; 21].

Механізм становлення ціннісних орієнтацій може бути представлений у вигляді послідовності: потреба - інтерес - установка - ціннісна орієнтація. У цьому контексті інтерес виступає як усвідомлена потреба, а установка - як готовність до певного типу оцінювання та поведінки, що формується на основі соціального досвіду [19]. Такий підхід підкреслює поступовість і багаторівневість формування ціннісної сфери.

У науковій літературі виділяють два основні аспекти засвоєння цінностей підлітками: змістовний і процесуальний. Змістовний аспект передбачає оволодіння знаннями про цінності, моральні норми, розвиток емпатії, формування здатності до морального вибору та усвідомлення необхідності відповідної поведінки. Процесуальний аспект відображає етапність цього процесу – від усвідомлення змісту цінностей до їх реалізації

у поведінці. Кожен із цих етапів залежить від особистісної значущості цінностей, рівня їх усвідомлення та соціальних умов розвитку підлітка [16].

Ефективність формування ціннісних орієнтацій визначається рядом критеріїв, серед яких:

1. рівень засвоєння знань про цінності;
2. здатність до диференціації та здійснення ціннісного вибору;
3. ступінь реалізації цінностей у поведінці [19].

Сформованість ціннісних орієнтацій виступає важливим показником особистісної зрілості. Узгодженість та ієрархічність ціннісної структури забезпечують стабільність поведінки, послідовність у прийнятті рішень та здатність до саморегуляції. Натомість суперечливість або недостатня сформованість ціннісної сфери може зумовлювати поведінкову нестабільність і прояви інфантилізму.

Ціннісні орієнтації формуються як результат взаємодії особистості з соціальним середовищем і відображають суб'єктивне осмислення об'єктивної реальності. Вони виконують функцію орієнтації в соціальному просторі, визначаючи спрямованість діяльності та характер міжособистісних взаємин [21].

Підлітковий вік характеризується якісними змінами у структурі особистості, зокрема у сфері самосвідомості та самовизначення. Розширення соціального досвіду, ускладнення видів діяльності та включення у нові системи взаємин із однолітками й дорослими створюють умови для активного формування ціннісної сфери. Провідною діяльністю у цей період стає соціально спрямована взаємодія, у межах якої підліток засвоює норми та цінності суспільства [8].

Підлітковий вік визнається більшістю дослідників як критичний етап розвитку, що супроводжується перебудовою системи потреб, мотивів і цінностей. У цей період відбувається поява нових ціннісних орієнтацій, що можуть вступати у суперечність із раніше сформованими установками, що, у свою чергу, спричиняє внутрішні конфлікти та стимулює особистісний

розвиток [8].

Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток самосвідомості. Підліток починає активно осмислювати себе як суб'єкта діяльності, формує уявлення про власне «Я», життєві цілі та перспективи. Саме в цей період виникає здатність до цілепокладання та планування майбутнього, що безпосередньо пов'язано з формуванням системи цінностей [12; 14].

Як зазначає І. П. Головінський, у пізньому підлітковому віці спостерігається зв'язок між рівнем осмисленості життя та системою цінностей, зокрема у сфері міжособистісних і сімейних відносин [7]. Це свідчить про інтеграцію ціннісної та смислової сфер особистості.

Сучасні зарубіжні дослідження підтверджують, що формування ціннісної сфери підлітків тісно пов'язане з сімейним контекстом. Зокрема, встановлено, що стилі батьківського виховання впливають на інтеріоризацію моральних цінностей, розвиток просоціальної поведінки та формування життєвих орієнтацій підлітків [30; 31; 33]. Крім того, сімейне середовище визначає емоційний фон розвитку особистості та сприяє формуванню стійкої системи цінностей [39].

Процес становлення ціннісної сфери підлітка можна умовно поділити на кілька етапів:

1. переоцінка раніше засвоєних цінностей і норм;
2. активне засвоєння нових цінностей через соціальну взаємодію та інформаційні джерела;
3. інтеграція цінностей у власну систему та їх реалізація у поведінці [25].

Центральним новоутворенням підліткового віку є формування життєвої перспективи, що включає уявлення про бажане майбутнє та власну роль у ньому. Орієнтація на майбутнє створює позитивний емоційний фон розвитку та стимулює активність особистості.

Крім того, у підлітковому віці актуалізуються питання гендерної ідентичності, що також впливають на формування ціннісної сфери. Засвоєння гендерних ролей відбувається у процесі соціалізації та визначається

культурними нормами і соціальними очікуваннями, що формують відповідні ціннісні орієнтації.

Таким чином, підлітковий вік є ключовим етапом формування ціннісної сфери особистості, який характеризується інтенсивною перебудовою системи цінностей, розвитком самосвідомості та формуванням життєвих орієнтирів. Ціннісні орієнтації у цей період виступають як результат соціалізації та водночас як внутрішній регулятор поведінки підлітка.

Враховуючи значущість соціального контексту у формуванні ціннісної сфери підлітка, особливої уваги потребує аналіз ролі сім'ї як провідного середовища соціалізації. Саме сімейне виховання визначає характер інтеріоризації цінностей, що зумовлює необхідність детального розгляду особливостей взаємозв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків.

1.3. Особливості зв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків

Логічним продовженням аналізу сутності ціннісної сфери та особливостей її розвитку у підлітковому віці є розгляд соціально-психологічних чинників, які безпосередньо впливають на формування ціннісних орієнтацій. Провідне місце серед них займає сім'я як первинне середовище соціалізації, що визначає зміст, структуру та ієрархію цінностей підлітка.

У вивченні цінностей сучасних підлітків особливу увагу необхідно приділяти саме сімейному вихованню як системі взаємин, норм і практик, що задають базові орієнтири особистісного розвитку. У підлітковому віці, який характеризується кризовими явищами та переоцінкою значущих життєвих смислів, змінюється характер взаємодії з батьками, трансформується структура авторитетів і відбувається перебудова ціннісної ієрархії. Саме в

цей період сім’я залишається ключовим чинником, який опосередковує формування індивідуальної системи ціннісних орієнтацій підлітка [16].

Сім’я виступає основним каналом трансляції соціокультурного досвіду між поколіннями, формуючи моральні установки, життєві принципи та моделі поведінки. Через систему сімейних взаємин дитина засвоює уявлення про добро і зло, відповідальність, взаємодопомогу, справедливість. Як зазначає М. Й. Боришевський, саме духовні цінності, які передаються в процесі виховання, виступають детермінантою розвитку особистості [3]. Водночас сучасні соціальні трансформації призводять до зниження виховного потенціалу сім’ї, що проявляється у послабленні контролю, зниженні емоційної залученості батьків та недостатній послідовності виховних впливів.

Важливим аспектом формування ціннісних орієнтацій підлітка є характер міжособистісних відносин у сім’ї. Дослідження показують, що підлітки часто відзначають непослідовність виховної тактики батьків, що проявляється у зміні вимог, контролю та емоційної підтримки залежно від ситуації [25]. Така непослідовність створює нестабільне середовище розвитку, що може сприяти формуванню суперечливих ціннісних установок.

Автономність батьків у поєднанні з низьким рівнем емоційної включеності нерідко призводить до формування дистанційованих відносин між батьками та підлітками. У таких умовах підлітки отримують значну свободу, однак без достатньої підтримки та ціннісного орієнтування. Це може сприяти розвитку формальної або ситуативної системи цінностей, яка не має внутрішньої узгодженості. Водночас, як свідчать емпіричні дані, навіть за умов емоційної дистанції підлітки високо оцінюють цінність «щасливого сімейного життя», що свідчить про наявність внутрішньої потреби у стабільних і підтримуючих стосунках [7].

Поряд із сім’єю важливу роль у формуванні цінностей відіграє група однолітків, яка виступає значущим соціальним середовищем підлітка. У процесі взаємодії з ровесниками формується Я-ідеал, відбувається

порівняння себе з іншими, засвоюються нові соціальні норми та цінності. Однак, на відміну від однолітків, саме сім'я забезпечує базову систему координат, у межах якої підліток інтерпретує соціальний досвід [8].

З позиції сучасних емпіричних досліджень, стиль батьківського виховання має безпосередній вплив на формування ціннісної сфери підлітка. Зокрема, позитивне батьківство, яке характеризується підтримкою, прийняттям і послідовністю, сприяє розвитку просоціальних цінностей і поведінки [31]. Натомість авторитарні або, навпаки, індиферентні стилі виховання асоціюються з менш сформованою системою цінностей, підвищеним рівнем тривожності та труднощами у самовизначенні [33; 36].

Дослідження також підтверджують, що сімейні взаємини впливають не лише на зміст цінностей, а й на їх ієрархію. Зокрема, підлітки, які виховуються в емоційно підтримуючому середовищі, частіше орієнтуються на гуманістичні та соціально значущі цінності, тоді як дефіцит емоційного контакту може сприяти домінуванню індивідуалістичних або ситуативних орієнтацій [30].

Аналіз ціннісних пріоритетів підлітків показує, що серед найбільш значущих для них виступають такі термінальні цінності, як «здоров'я», «любов», «наявність друзів», «щасливе сімейне життя», «активне життя» та «життєва мудрість». Водночас менш значущими виявляються цінності, пов'язані з пізнанням, творчістю чи альтруїзмом. Така структура цінностей може відображати як вікові особливості, так і вплив соціального та сімейного середовища [23].

Варто підкреслити, що дефекти сімейного виховання (емоційна холодність, непослідовність, гіпоопіка або гіперконтроль) є одним із ключових факторів ризику формування девіантної поведінки у підлітків. Це пов'язано з тим, що ціннісна сфера виступає регулятором поведінки, а її несформованість або суперечливість призводить до труднощів у прийнятті рішень та виборі життєвих стратегій [23].

Таким чином, зв'язок між сімейним вихованням і ціннісними

орієнтаціями підлітків є системним і багатовимірним. Сім’я визначає не лише зміст цінностей, але й механізми їх засвоєння, рівень їх усвідомленості та готовність до реалізації у поведінці. Якість сімейних взаємин виступає ключовим чинником формування цілісної, узгодженої системи ціннісних орієнтацій.

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок, що ціннісна сфера особистості є складною ієрархічною системою, яка формується у процесі соціалізації та досягає особливої динамічності у підлітковому віці. Водночас визначальну роль у цьому процесі відіграє сімейне виховання як провідний фактор становлення ціннісних орієнтацій.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи результати теоретичного аналізу, здійсненого у першому розділі, доцільно зазначити, що проблема ціннісної сфери особистості є однією з ключових у сучасній психологічній науці, що підтверджується значною кількістю як вітчизняних, так і зарубіжних досліджень. Різноманітність підходів до трактування понять «цінність», «ціннісні орієнтації» та «ціннісно-смислова сфера» свідчить про складність, багатовимірність і міждисциплінарний характер цього феномену [1; 23; 19]. Незважаючи на відсутність єдиного підходу, більшість дослідників сходяться на тому, що ціннісні орієнтації виконують регулятивну функцію у поведінці особистості, визначаючи її життєві цілі, мотивацію, установки та способи взаємодії із соціальним середовищем [10; 16].

У межах теоретичного аналізу було уточнено, що під ціннісними орієнтаціями доцільно розуміти усвідомлене ставлення особистості до значущих для неї об’єктів і явищ дійсності, яке характеризується емоційною забарвленістю, ієрархічною впорядкованістю та готовністю до реалізації у діяльності. Такий підхід дозволяє розглядати ціннісну сферу як системоутворюючий компонент особистості, що інтегрує когнітивні,

емоційні та поведінкові аспекти [9; 23].

Особливу увагу у розділі було приділено підлітковому віку як сензитивному періоду розвитку ціннісної сфери. Встановлено, що саме в цей віковий період відбувається інтенсивне формування та перебудова системи ціннісних орієнтацій, що пов’язано з активізацією процесів самосвідомості, самовизначення та соціалізації [21; 8]. Підлітковий вік характеризується підвищеною чутливістю до засвоєння соціальних норм і цінностей, а також внутрішніми суперечностями між сформованими раніше установками та новими потребами й життєвими орієнтирами. Це обумовлює динамічність, нестійкість і водночас значущість ціннісних орієнтацій у структурі особистості підлітка.

Було також встановлено, що важливою характеристикою підліткового віку є орієнтація на майбутнє, яка виступає психологічною основою формування життєвих планів, цілей і цінностей. Усвідомлення власної життєвої перспективи сприяє інтеграції особистісного досвіду та формуванню цілісної системи ціннісних орієнтацій [11; 12]. Водночас на межі вікових переходів відбувається переоцінка раніше засвоєних цінностей, що супроводжується їх трансформацією та ієрархічною перебудовою.

Аналіз теоретичних джерел дозволив також визначити провідну роль соціального середовища у формуванні ціннісної сфери підлітка. Зокрема, встановлено, що сім’я виступає базовим інститутом соціалізації, який визначає первинну систему цінностей, норм і моделей поведінки. Саме у сімейному середовищі закладаються основи морального розвитку особистості, формуються уявлення про соціально схвалювану поведінку, відповідальність, міжособистісні стосунки [3; 16].

Доведено, що характер сімейного виховання (емоційна підтримка, послідовність вимог, стиль взаємодії) безпосередньо впливає на формування змісту та структури ціннісних орієнтацій підлітка. Позитивні, підтримуючі взаємини у сім’ї сприяють розвитку гуманістичних і соціально значущих цінностей, тоді як емоційна дистанція, непослідовність або індиферентність

батьків можуть призводити до формування суперечливої або недостатньо сформованої системи цінностей [25; 30].

Водночас встановлено, що поряд із сім'єю важливим агентом соціалізації виступає група однолітків, яка впливає на процес формування Я-образу, самооцінки та ціннісних орієнтацій підлітка. Порівняння з однолітками, орієнтація на групові норми та прагнення до прийняття в соціальному середовищі виступають значущими механізмами особистісного розвитку [8].

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволяє констатувати, що ціннісна сфера підлітка формується у процесі складної взаємодії внутрішніх (індивідуально-психологічних) і зовнішніх (соціальних) чинників, серед яких провідну роль відіграє сімейне виховання. Якість сімейних взаємин визначає не лише зміст цінностей, але й рівень їх усвідомленості, стійкість і готовність до реалізації у поведінці.

Отже, результати першого розділу створюють теоретичне підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження зв'язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків, що дозволить перевірити висунуту гіпотезу та конкретизувати виявлені закономірності на практичному рівні.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методики дослідження

Відповідно до поставленої мети, завдань та сформульованої гіпотези було організовано й проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення особливостей зв'язку між стилями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків. Дослідження мало кореляційний характер і передбачало виявлення статистично значущих взаємозв'язків між показниками батьківського ставлення та структурою ціннісних орієнтацій особистості.

Характеристика вибірки. У дослідженні взяли участь 30 осіб підліткового віку. До вибірки увійшли учні старшого підліткового віку (орієнтовно 14-16 років), що відповідає періоду активного формування ціннісно-смислової сфери особистості. Вибірка була сформована за принципом доступності. Дослідження проводилось на добровільній основі з дотриманням етичних принципів психологічного дослідження: конфіденційності, анонімності та інформованої згоди учасників.

Етапи дослідження. Емпіричне дослідження реалізовувалося у кілька послідовних етапів:

- 1 етап (підготовчий).Здійснювався аналіз проблемного поля

дослідження, уточнення теми, визначення об’єкта, предмета, мети та завдань дослідження. На цьому етапі також було сформульовано гіпотезу.

- 2 етап (теоретико-методологічний). Проводився ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблематики ціннісної сфери особистості та сімейного виховання. Було обґрунтовано вибір психодіагностичних методик, визначено вибірку дослідження та підготовлено інструментарій для збору емпіричних даних.
- 3 етап (емпіричний). Безпосереднє проведення психодіагностичного обстеження, спрямованого на вивчення уявлень підлітків про стиль сімейного виховання та визначення їхніх ціннісних орієнтацій.
- 4 етап (аналітичний). Здійснювалася кількісна та якісна обробка отриманих результатів, включаючи статистичний аналіз (зокрема, використання коефіцієнта рангової кореляції Спірмена) для виявлення взаємозв’язків між досліджуваними показниками.

Методи та методики дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методик, що дозволяють дослідити як особливості сімейного виховання, так і структуру ціннісних орієнтацій підлітків.

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Я. Варга, В. В. Столін)

Дана методика спрямована на діагностику особливостей батьківського ставлення до дитини, яке розглядається як система емоційних, когнітивних та поведінкових компонентів взаємодії. У контексті даного дослідження методика використовувалась у формі самооцінки підлітками батьківського ставлення, що дозволяє дослідити їх суб’єктивне сприйняття сімейного виховання.

Батьківське ставлення інтерпретується як інтегративна характеристика, що включає: емоційне прийняття або відторгнення дитини; ступінь залученості батьків у життя дитини; особливості контролю та автономії;

рівень вимогливості та очікувань.

У результаті факторного аналізу авторами методики було виокремлено такі шкали: «Прийняття - відторгнення» - відображає емоційне ставлення батьків до дитини; «Кооперація» - характеризує ступінь зацікавленості та підтримки з боку батьків; «Симбіоз» - вказує на рівень психологічної дистанції між батьками та дитиною; «Авторитарна гіперсоціалізація» - відображає жорсткість контролю та орієнтацію на соціальні норми; «Маленький невдаха» - характеризує занижену оцінку здібностей дитини та недовіру до її можливостей.

Отримані за цією методикою показники дозволяють визначити домінуючий стиль сімейного виховання та виявити його зв’язок із особливостями ціннісної сфери підлітка.

2. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Методика М. Рокича є однією з найбільш поширених у дослідженні ціннісної сфери особистості та базується на процедурі ранжування цінностей. Вона дозволяє визначити індивідуальну ієрархію цінностей та структуру життєвих пріоритетів.

Методика передбачає роботу з двома класами цінностей: термінальні цінності - життєві цілі (наприклад, щастя, любов, самореалізація); інструментальні цінності - способи досягнення цілей (наприклад, чесність, відповідальність, наполегливість).

Респондентам пропонуються два списки по 18 цінностей у кожному, які необхідно впорядкувати за ступенем їх значущості. У даному дослідженні використовувалась процедура ранжування, що дозволяє отримати індивідуальний профіль ціннісних орієнтацій.

Аналіз результатів передбачає визначення домінуючих цінностей (перші позиції у списках); виявлення ієрархічної структури ціннісної системи; групування цінностей за змістовими блоками.

У результаті узагальнення даних було виділено основні типи ціннісних орієнтацій підлітків: орієнтація на особистісне щастя; орієнтація на

міжособистісні стосунки; орієнтація на самореалізацію; етична спрямованість;
орієнтація на владу; орієнтація на комфорт.

Методи обробки результатів. Для аналізу отриманих даних використовувалися методи математичної статистики. Зокрема, застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, який дозволяє визначити силу та напрямок зв’язку між показниками батьківського ставлення та ціннісними орієнтаціями підлітків.

Якісний аналіз результатів передбачав інтерпретацію отриманих даних у контексті теоретичних положень, розглянутих у першому розділі, що забезпечує цілісність дослідження та дозволяє виявити психологічні закономірності досліджуваного явища.

Таким чином, обрана організація дослідження та комплекс психодіагностичних методик є адекватними поставленій меті та дозволяють всебічно дослідити зв’язок між особливостями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу та інтерпретації емпіричних результатів, що буде представлено у наступних підрозділах.

2.2. Аналіз емпіричних даних та інтерпретація результатів дослідження

У результаті проведення методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна» ми отримали такі результати котрі ми занесли у Табл.2.1., Табл.2.2. та Рис.2.1.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна»

№	Респондент	«Прийняття-відхилення»	«Кооперація»	«Симбіоз»	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«Маленький (-а) невдаха»
1	AA	9	8	4	1	2
2	AB	9	7	3	0	3
3	AC	8	6	4	0	1
4	AD	9	9	7	4	1
5	AE	8	5	5	6	6
6	AF	12	7	3	5	2
7	AG	9	7	4	5	3
8	AH	21	2	1	7	7
9	AI	19	4	2	2	6
10	AJ	14	4	6	7	4

Продовження таблиці 2.1.

11	AK	17	3	5	3	5
12	AL	10	9	4	2	2
13	AM	11	7	5	7	2
14	AN	17	4	3	7	3
15	AQ	9	8	7	4	3
16	AR	17	8	3	6	4
17	AS	9	6	1	2	1
18	AT	16	9	6	4	3
19	AU	8	9	7	3	3
20	AV	9	7	2	4	2
21	AW	13	6	3	6	5
22	AX	8	7	7	3	1
23	AY	16	6	2	4	3
24	AZ	13	6	3	7	3
25	BB	13	4	4	3	3
26	BC	13	3	3	2	3
27	BD	17	5	1	3	3
28	BE	17	4	5	1	4
29	BF	21	1	0	7	7
30	BG	19	1	4	3	4

Таблиця 2.2.

Кількісні результати дослідження методики «Тест-опитувальник

батьківського ставлення Варги-Століна»

Стиль батківського виховання	**Кількість респондентів**
«Прийняття-відхилення»	16
«Кооперація»	9
«Симбіоз»	1
«Авторитарна гіперсоціалізація»	4
«Маленький (-а) невдаха»	0

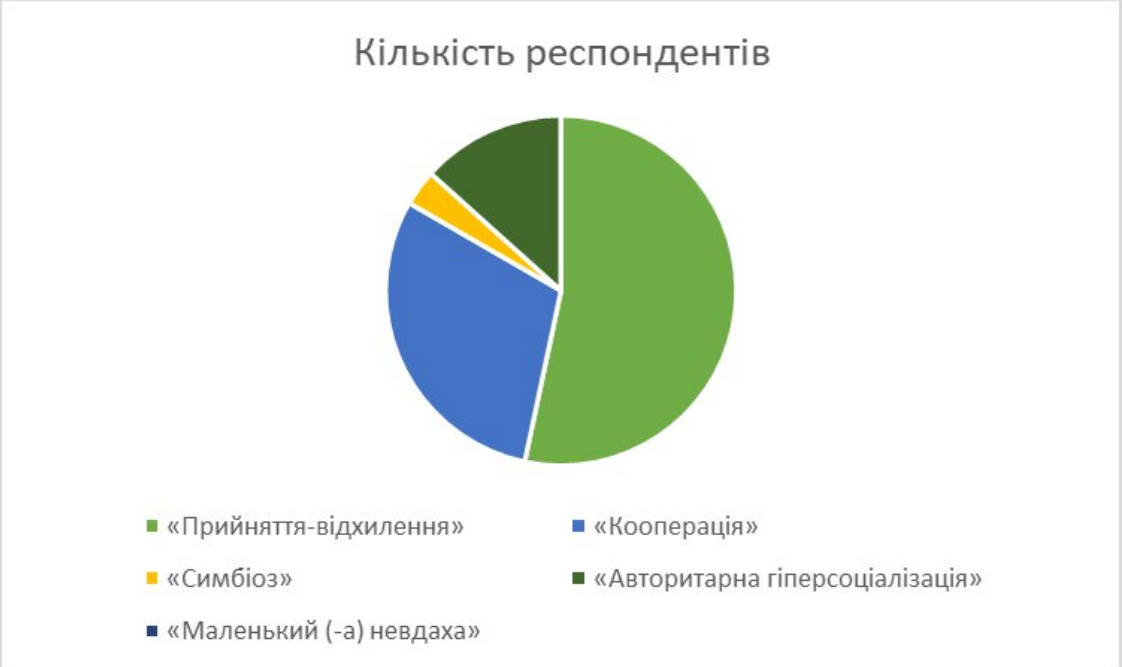

Рис.2.1. Результати дослідження методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна»

Отже, за отриманими результатами ми бачимо, що у структурі уявлень підлітків про стиль батьківського виховання домінують такі типи взаємодії, як «прийняття–відхилення» (53%) та «кооперація» (30%). Значно менш представленими виявилися стилі «авторитарна гіперсоціалізація» та

«симбіоз», тоді як показник за шкалою «маленький (-а) невдаха» фактично відсутній у вибірці.

Отриманий розподіл дозволяє зробити кілька важливих аналітичних висновків. По-перше, переважання стилю «прийняття–відхилення» свідчить про те, що у більшості сімей, за суб'єктивним сприйняттям підлітків, присутній емоційно теплий компонент взаємодії з батьками. Для цього стилю характерні прояви любові, підтримки, емоційної залученості, прийняття індивідуальності дитини, що узгоджується з положенням про значущість емоційного контакту як бази формування ціннісної сфери особистості [16]. Водночас сама назва шкали вказує на можливу амбівалентність батьківського ставлення, що може проявлятися у коливаннях між прийняттям і критикою.
По-друге, значна частка стилю «кооперація» (30%) вказує на достатньо високий рівень партнерської взаємодії у сім'ях. Такий стиль передбачає включеність батьків у життя дитини, підтримку її ініціативи, розвиток автономії та довіри. Це особливо важливо в підлітковому віці, коли формується самосвідомість і відбувається активний пошук власної ідентичності. Дані результати корелюють із сучасними дослідженнями, які демонструють, що позитивне батьківство та підтримувальні взаємини пов'язані з розвитком просоціальної поведінки та внутрішніх цінностей підлітків [31].

Менш виражена представленість стилю «авторитарна гіперсоціалізація» свідчить про те, що жорстко контрольовані, директивні моделі виховання не є домінуючими у досліджуваній вибірці. Для цього стилю характерні високий рівень вимог, контроль, орієнтація на дисципліну та підпорядкування, що, як показують дослідження, може обмежувати автономію підлітка та впливати на формування зовнішньо детермінованої системи цінностей [33].

Стиль «симбіоз», який також має низькі показники, передбачає надмірну емоційну злитість батьків і дитини, обмеження її самостійності. Низький рівень цього стилю може свідчити про тенденцію до більшої

автономізації підлітків у сучасних сім'ях.

Відсутність показників за шкалою «маленький (-а) невдаха» є позитивним маркером, оскільки цей стиль передбачає знецінення дитини, недовіру до її можливостей і надмірний контроль. Його відсутність може свідчити про зниження вираженості деструктивних моделей виховання у вибірці.

Загалом отримані результати дозволяють зробити висновок, що в досліджуваній групі переважають відносно сприятливі стилі сімейного виховання, які потенційно створюють умови для формування внутрішньо узгодженої та соціально адаптивної системи ціннісних орієнтацій підлітків.

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення особливостей ціннісних орієнтацій підлітків за методикою М. Рокича. Система ціннісних орієнтацій, як зазначається у психологічній літературі, визначає змістову сторону спрямованості особистості, виступає основою її світогляду та регуляції поведінки [23].

Методика М. Рокича базується на процедурі ранжування двох класів цінностей: термінальних (цінностей-цілей) та інструментальних (цінностей-засобів). Такий підхід дозволяє не лише виявити ієрархію значущих для особистості орієнтирів, але й визначити домінуючі напрями життєвої спрямованості.

У межах даного дослідження особлива увага приділялася аналізу верхніх позицій у рангових списках, оскільки саме вони відображають найбільш значущі для підлітків цінності та їхню мотиваційну основу. Узагальнення отриманих результатів дозволило виділити провідні типи ціннісних орієнтацій, зокрема орієнтацію на міжособистісні стосунки, особистісне благополуччя, самореалізацію, етичну спрямованість, владу та комфорт.

Результати дослідження за методикою М. Рокича представлені у Таблицях 2.3, 2.4 та на Рисунку 2.2, що дозволяє перейти до їх детального кількісного та якісного аналізу, а також до встановлення можливих зв'язків

між стилями сімейного виховання та особливостями ціннісної сфери підлітків.

Таблиця 2.3.

Результати дослідження методики «Ціннісні орієнтації» (Методика М. Рокича).

Шифрування опитуваних	Термінальні цінності	Інструментальні цінності
AA	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
AB	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
AC	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
AD	«на особистісне щастя»	«на комфорт»
AE	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»

Продовження таблиці 2.3.

AF	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
AG	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
AH	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
AI	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
AJ	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
AK	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
AL	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
AM	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
AN	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
AQ	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
AR	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
AS	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
AT	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
AU	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»

AV	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
AW	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
AX	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
AY	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
AZ	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
BB	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
BC	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
BD	«на особистісне щастя»	«на комфорт»
BE	«на особистісне щастя»	«на комфорт»
BF	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
BG	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»

Таблиця 2.4.

Кількісні результати методики «Ціннісні орієнтації» (Методика М. Рокича).

Ціннісні орієнтації	Кількість респондентів
«самореалізацію»	11
«на особистісне щастя»	9
«міжособистісні стосунки»	10
«орієнтація на владу»	8
«етичну	19

спрямованість»	
«на комфорт»	3

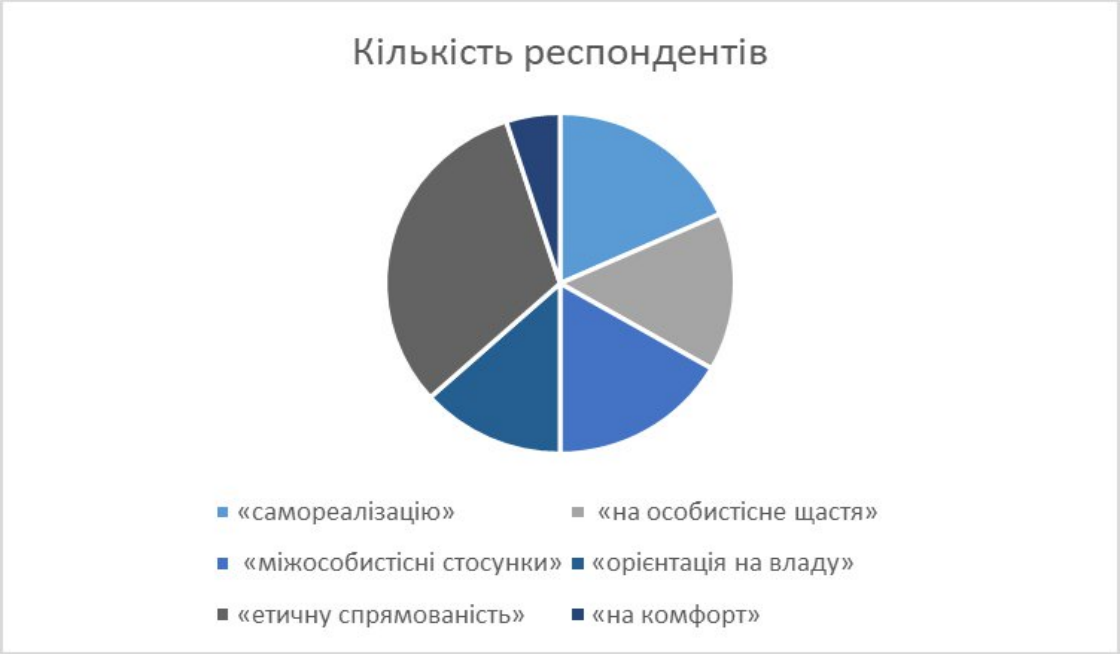

Рисунок 2.2. Результати дослідження методики «Ціннісні орієнтації» (Методика М. Рокича).

Отже, аналізуючи отримані результати (табл. 2.3, 2.4; рис. 2.2), можна констатувати, що у структурі інструментальних цінностей підлітків домінує «етична спрямованість» (32%), що свідчить про орієнтацію значної частини респондентів на дотримання морально-етичних норм, соціально схвалюваних моделей поведінки та внутрішньо прийнятих правил взаємодії з іншими людьми. Така спрямованість може розглядатися як показник сформованості нормативно-регулятивної функції ціннісної сфери, що забезпечує соціальну адаптацію та конструктивну взаємодію в міжособистісному середовищі [23].

Важливо підкреслити, що висока представленість етичних орієнтацій у підлітків узгоджується з теоретичними положеннями про сензитивність підліткового віку до засвоєння соціальних норм і цінностей, а також із роллю значущих дорослих у їх інтеріоризації [21; 29]. Це може свідчити про наявність у досліджуваній вибірці певного рівня внутрішньої нормативності,

яка не зводиться лише до зовнішнього контролю, а набуває характеру особистісно значущих переконань.

Серед інших інструментальних цінностей варто відзначити «орієнтацію на владу» (8 респондентів), що відображає прагнення до впливу, контролю та соціального визнання. Хоча ця цінність не є домінуючою, її наявність вказує на формування у частини підлітків мотивації досягнення статусу та самоствердження, що є типовим для даного вікового періоду. Водночас низький рівень орієнтації на «комфорт» (3 респонденти) свідчить про відносно невисоку значущість гедоністичних та споживацьких установок у структурі цінностей досліджуваної групи.

Що стосується термінальних цінностей, то найбільш вираженою є «самореалізація» (18%), яка відображає спрямованість підлітків на особистісний розвиток, досягнення життєвих цілей, розкриття власного потенціалу. Підлітки з домінуванням цієї цінності орієнтовані на активну життєву позицію, самовизначення та побудову індивідуальної життєвої траєкторії, що відповідає центральним новоутворенням підліткового віку – формуванню ідентичності та життєвих перспектив [19].

Водночас значну частку займають такі цінності, як «міжособистісні стосунки» (10 осіб) та «на особистісне щастя» (9 осіб), що вказує на важливість емоційної близькості, підтримки, прийняття та суб’єктивного благополуччя. Це підтверджує положення про те, що підлітковий вік характеризується підвищеною значущістю соціальних контактів, референтної групи та емоційних зв’язків.

Таким чином, узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, що ціннісна сфера досліджуваних підлітків має відносно збалансований характер і поєднує орієнтацію на соціальні норми та моральні принципи (етична спрямованість); прагнення до самореалізації та особистісного зростання; значущість міжособистісних відносин і суб’єктивного благополуччя.

Подібна структура ціннісних орієнтацій свідчить про поєднання

індивідуалістичних і соціально орієнтованих компонентів, що є характерним для сучасних підлітків у контексті змін соціокультурного середовища.

Важливим є те, що така конфігурація цінностей потенційно пов’язана зі специфікою сімейного виховання, зокрема з рівнем емоційної підтримки, довіри, автономії та контролю з боку батьків. Саме ці фактори, як показано в теоретичному розділі, виступають ключовими детермінантами формування ціннісної сфери особистості підлітка.

У зв’язку з цим наступним етапом дослідження стало вивчення взаємозв’язку між особливостями сімейного виховання та типами ціннісних орієнтацій підлітків. Результати цього аналізу представлені у таблицях 2.5 та 2.6, що дозволяє перейти до їх детального розгляду та інтерпретації.

Таблиця 2.5.

Результати зв'язку впливу сімейного виховання на ціннісні орієнтації

№	Респон-дент	Стиль батьківського виховання	Термінальні цінності	Інструментальні цінності
1	AA	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
2	AB	«Прийняття-відхилення»	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
3	AC	«Прийняття-відхилення»	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
4	AD	«Кооперація»	«на особистісне	«на комфорт»

			щастя»	
5	AE	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
6	AF	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
7	AG	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
8	AH	«Прийняття-відхилення»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
9	AI	«Прийняття-відхилення»	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
10	AJ	«Прийняття-відхилення»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
11	AK	«Прийняття-відхилення»	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»
12	AL	«Кооперація»	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»

Продовження таблиці 2.5

13	AM	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
14	AN	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
15	AQ	«Кооперація»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
16	AR	«Кооперація»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
17	AS	«Кооперація»	«самореалізацію»	«орієнтація на владу»

18	AT	«Кооперація»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
19	AU	«Кооперація»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
20	AV	«Кооперація»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
21	AW	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»
22	AX	«Симбіоз»	«міжособистісні стосунки»	«орієнтація на владу»
23	AY	«Кооперація»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
24	AZ	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
25	BB	«Прийняття-відхилення»	«міжособистісні стосунки»	«етичну спрямованість»
26	BC	«Прийняття-відхилення»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»

Продовження таблиці 2.3.

27	BD	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«на комфорт»
28	BE	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«на комфорт»
29	BF	«Прийняття-відхилення»	«самореалізацію»	«етичну спрямованість»
30	BG	«Прийняття-відхилення»	«на особистісне щастя»	«етичну спрямованість»

Далі задля обчислення даних їх буде закодовано таким чином:

1. Стиль батьківського виховання (style**):**

Категорія	**Код**
Прийняття-відхилення	1
Кооперація	2
Авторитарна гіперсоціалізація	3
Симбіоз	4

2. Термінальні цінності (term_value**):**

Категорія	**Код**
на особистісне щастя	1
міжособистісні стосунки	2
самореалізацію	3

3. Інструментальні цінності (instr_value**):**

Категорія	**Код**
етичну спрямованість	1
орієнтація на владу	2
на комфорт	3

Таблиця 2.6.

Результати кореляційного зв'язку впливу сімейного виховання на ціннісні орієнтації

Correlations					
			style	term_value	instr_value
Spearman's rho	style	Correlation Coefficient	1,000	,181	-,019
		Sig. (2-tailed)	.	,339	,920
		N	30	30	30
	term_value	Correlation Coefficient	,181	1,000	,001
		Sig. (2-tailed)	,339	.	,995
		N	30	30	30
	instr_value	Correlation Coefficient	-,019	,001	1,000
		Sig. (2-tailed)	,920	,995	.
		N	30	30	30

Аналіз результатів кореляційного дослідження (табл. 2.5) дозволяє більш глибоко оцінити характер взаємозв’язку між особливостями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків.

Зокрема, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між стилем батьківського виховання та термінальними цінностями становить $r_s = 0{,}181$ при рівні статистичної значущості $p = 0{,}339$. Отримане значення свідчить про наявність дуже слабкого позитивного зв’язку між змінними. Це означає, що зі збільшенням прояву певних характеристик стилю виховання спостерігається незначна тенденція до зміни структури термінальних цінностей підлітків у відповідному напрямі.

Проте критично важливим є те, що отриманий зв’язок не досягає рівня статистичної значущості ($p > 0{,}05$). Це не дозволяє інтерпретувати виявлену тенденцію як достовірну закономірність. Інакше кажучи, з імовірністю, прийнятною для наукового дослідження, не можна стверджувати, що стиль сімейного виховання безпосередньо впливає на вибір або ієрархію термінальних цінностей у досліджуваній вибірці.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо інструментальних цінностей. Коефіцієнт кореляції між стилем виховання та інструментальними

цінностями становить $r_s = -0{,}019$при рівні значущості $p = 0{,}920$. Отримане значення коефіцієнта практично дорівнює нулю, що свідчить про фактичну відсутність будь-якого зв'язку між досліджуваними змінними. Негативний знак у даному випадку не має змістовної інтерпретаційної ваги через вкрай малу величину коефіцієнта.

Високе значення p-рівня (p >> 0,05) додатково підтверджує, що навіть мінімальний зв'язок, який формально фіксується, є випадковим і не може бути узагальнений на генеральну сукупність.

Крім того, варто звернути увагу на відсутність зв'язку між термінальними та інструментальними цінностями ($r_s = 0{,}001; p = 0{,}995$), що є цікавим емпіричним фактом. Теоретично ці два класи цінностей мають бути взаємопов'язаними (цінності-цілі та цінності-засоби), однак у даній вибірці вони функціонують достатньо автономно. Це може свідчити про фрагментарність або недостатню інтегрованість ціннісної структури підлітків, що узгоджується з віковими особливостями розвитку ціннісно-смислової сфери.

Таким чином, результати кореляційного аналізу вказують на відсутність статистично значущих взаємозв'язків між стилем сімейного виховання та термінальними цінностями; стилем сімейного виховання та інструментальними цінностями; термінальними та інструментальними цінностями.

Отримані результати дозволяють зробити узагальнений висновок про те, що в межах даної вибірки стиль батьківського виховання не виступає визначальним чинником формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Разом з тим, така відсутність зв'язку потребує обережної інтерпретації та не повинна розглядатися як заперечення ролі сім'ї у формуванні цінностей загалом. Ймовірно, це зумовлено рядом факторів:

1. Обмежений обсяг вибірки (N = 30), що знижує статистичну потужність дослідження та ускладнює виявлення слабких зв'язків.
2. Суб'єктивний характер оцінки стилю виховання, оскільки дослідження

базується на уявленнях підлітків, які можуть бути спотворені віковими особливостями сприйняття.

3. Мультифакторність формування цінностей, де поряд із сім'єю значну роль відіграють однолітки, освітнє середовище, медіа та ширший соціокультурний контекст [21; 29; 30].
4. Вікова специфіка підліткового періоду, яка характеризується нестабільністю та перебудовою ціннісної системи, що може знижувати узгодженість між різними її компонентами.

У контексті висунутої гіпотези дослідження (про наявність зв'язку між стилем сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків) отримані результати не підтверджують її у статистично значущій формі.

Водночас виявлені тенденції (слабкий позитивний зв'язок із термінальними цінностями) можуть бути підставою для подальших досліджень із розширеною вибіркою та уточненням змінних, зокрема з урахуванням диференційованих стилів виховання, сімейного клімату та рівня емоційної близькості.

2.3. Практичні рекомендації щодо гармонізації впливу сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків

Важливим напрямом практичної роботи у контексті досліджуваної проблематики є формування психологічно обґрунтованих рекомендацій для батьків, спрямованих на оптимізацію їхнього впливу на розвиток ціннісної сфери підлітка. Незважаючи на те, що результати емпіричного дослідження не виявили статистично значущих зв'язків між стилями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями, це не заперечує ролі сім'ї як ключового середовища первинної соціалізації. Натомість такі результати можуть свідчити про опосередкований характер цього впливу, що реалізується через

якість емоційного контакту, характер взаємодії та рівень узгодженості виховних впливів.

У цьому контексті особливої ваги набуває створення емоційно безпечного середовища у сім'ї, яке забезпечує підліткові можливість відкритого вираження власних переживань, думок і ціннісних позицій. Прийняття дитини як автономної особистості, незалежно від її успіхів чи невдач, сприяє формуванню позитивної Я-концепції та внутрішньої впевненості, що, у свою чергу, є основою для усвідомленого ціннісного вибору. Важливим аспектом є також розвиток емпатійного ставлення з боку батьків, що передбачає здатність розуміти емоційний стан підлітка та адекватно на нього реагувати. Така взаємодія формує довіру як базову умову інтеріоризації соціально значущих цінностей.

Не менш значущою є проблема узгодженості виховних впливів. Непослідовність у батьківській поведінці, яка була зафіксована і в теоретичному аналізі, і в інтерпретації емпіричних даних, може виступати фактором дестабілізації ціннісної структури особистості підлітка. У ситуації, коли вимоги та очікування змінюються ситуативно, підліток позбавляється чітких орієнтирів, що ускладнює процес формування стійкої системи цінностей. У зв'язку з цим доцільним є формування у батьків навичок послідовного виховного впливу, який поєднує чіткість вимог із гнучкістю їх реалізації.

Окремої уваги потребує підтримка автономії підлітка як важливої умови розвитку його ціннісної сфери. Надмірний контроль або, навпаки, емоційна відстороненість можуть однаковою мірою перешкоджати формуванню внутрішньо прийнятих цінностей. Надання підліткові можливості самостійного прийняття рішень, за умови збереження підтримки з боку батьків, сприяє розвитку відповідальності, рефлексивності та здатності до усвідомленого вибору життєвих орієнтирів. У цьому процесі важливо не лише декларувати цінності, але й демонструвати їх у повсякденній поведінці, оскільки саме через механізм наслідування та ідентифікації відбувається їх

ефективне засвоєння.

Таким чином, практична робота з батьками має бути спрямована не стільки на зміну формальних стилів виховання, скільки на підвищення якості міжособистісної взаємодії, розвиток емоційної компетентності та усвідомлення власної ролі у формуванні ціннісної сфери підлітка.

Водночас не менш важливим є формування системи психолого-педагогічного супроводу підлітків у межах освітнього середовища, що передбачає активну участь психологів і педагогів у розвитку їхньої ціннісно-смислової сфери. У сучасних умовах школа виступає не лише інституцією передачі знань, але й важливим простором соціалізації, у якому підліток стикається з різноманітними системами цінностей та моделей поведінки.

У цьому контексті доцільним є впровадження систематичної психоедукаційної роботи з батьками, спрямованої на підвищення їхньої психологічної компетентності. Така робота може включати інформування про вікові особливості підліткового розвитку, механізми формування цінностей, а також фактори, що впливають на становлення особистості. Усвідомлення батьками специфіки підліткового віку дозволяє зменшити рівень конфліктності у взаєминах та сприяє формуванню більш адекватних виховних стратегій.

Паралельно з цим важливою складовою є безпосередня робота з підлітками, спрямована на розвиток їхньої здатності до рефлексії та усвідомлення власних ціннісних орієнтацій. Використання інтерактивних методів, таких як групові дискусії, аналіз моральних дилем, рольові ігри та тренінгові вправи, створює умови для активного включення підлітків у процес осмислення власних життєвих позицій. Це дозволяє перевести цінності з рівня декларативних знань у площину особистісно значущих переконань, що визначають реальну поведінку.

Особливого значення набуває індивідуальна психологічна робота з підлітками, які демонструють суперечливість або нестабільність ціннісної сфери. У таких випадках доцільним є застосування консультативних і

корекційних підходів, спрямованих на усвідомлення внутрішніх конфліктів, формування цілісної Я-концепції та розвиток здатності до самовизначення. Важливою умовою ефективності такої роботи є врахування індивідуальних особливостей підлітка, його життєвого досвіду та соціального контексту.

Отже, діяльність психологів і педагогів у контексті формування ціннісних орієнтацій підлітків має носити комплексний характер і поєднувати просвітницькі, розвивальні та корекційні компоненти. Такий підхід дозволяє створити цілісну систему підтримки, яка сприяє гармонійному розвитку особистості підлітка та формуванню стійкої, внутрішньо узгодженої системи цінностей.

Важливим напрямом практичної роботи у контексті формування ціннісних орієнтацій підлітків є розробка та впровадження сімейно-орієнтованих програм, які інтегрують вплив родинного середовища у процес особистісного розвитку. Актуальність такого підходу зумовлена тим, що, попри відсутність статистично значущих прямих кореляцій між стилем сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями у межах проведеного дослідження, сім’я залишається базовим соціалізаційним інститутом, у якому закладаються первинні уявлення про норми, цінності та моделі взаємодії.

Сімейно-орієнтовані програми доцільно розглядати як комплексні психолого-педагогічні інтервенції, спрямовані на підвищення якості внутрішньосімейної взаємодії, розвиток емоційної компетентності батьків і підлітків, а також узгодження ціннісних орієнтацій у межах сімейної системи. Їх реалізація передбачає активне залучення як підлітків, так і їхніх батьків до спільної діяльності, що створює умови для безпосереднього переживання, осмислення та інтеріоризації цінностей у процесі взаємодії.

Одним із ключових компонентів таких програм є організація сімейних тренінгів, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності, формування навичок емоційної регуляції та опанування конструктивних стратегій вирішення конфліктів. У процесі тренінгової роботи відбувається не лише передача знань, але й формування нових моделей поведінки, що

базуються на взаємній повазі, прийнятті та співпраці. Особливу увагу варто приділяти усвідомленню батьками власного впливу на формування ціннісної сфери підлітка, а також розвитку здатності до рефлексії власних виховних практик.

Не менш важливим аспектом є організація спільної діяльності батьків і підлітків, яка виступає ефективним засобом формування та закріплення ціннісних орієнтацій у реальному життєвому контексті. Участь у спільних проєктах, обговорення життєвих цілей, планування майбутнього, залучення до соціально значущої діяльності сприяють розвитку відповідальності, взаєморозуміння та формуванню цінностей співпраці, підтримки й взаємоповаги. Важливо, що у таких формах взаємодії підліток отримує можливість не лише засвоювати декларовані цінності, але й спостерігати їх реалізацію у поведінці значущих дорослих.

Окремої уваги заслуговує формування сімейних традицій як стабілізуючого чинника розвитку ціннісної сфери. Регулярні спільні активності, символічні практики, ритуали взаємодії сприяють створенню відчуття приналежності, емоційної безпеки та цілісності сімейної системи. У цьому контексті цінності перестають бути абстрактними категоріями і набувають конкретного змісту через досвід спільного проживання та взаємодії.

Таким чином, впровадження сімейно-орієнтованих програм дозволяє підвищити узгодженість між декларованими та реально діючими цінностями у сім’ї, сприяє гармонізації внутрішньосімейних відносин та створює сприятливі умови для розвитку зрілої, цілісної та соціально відповідальної особистості підлітка. Це особливо важливо в умовах сучасного соціального середовища, де вплив альтернативних агентів соціалізації (зокрема, медіа та однолітків) може конкурувати або навіть домінувати над сімейним впливом.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було представлено результати емпіричного дослідження особливостей зв’язку стилів сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків, а також здійснено їх кількісно-якісну інтерпретацію. Організація дослідження відповідала поставленій меті та завданням і включала використання валідного психодіагностичного інструментарію, зокрема тесту-опитувальника батьківського ставлення Варги–Століна та методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича.

За результатами дослідження встановлено, що у вибірці підлітків домінують такі стилі сімейного виховання, як «прийняття–відхилення» та «кооперація», що загалом відображає тенденцію до поєднання емоційної включеності батьків із відносною підтримкою автономії дитини. Менш вираженими виявилися авторитарна гіперсоціалізація та симбіотичні тенденції, тоді як стиль «маленький невдаха» практично не представлений. Це дозволяє припустити, що більшість підлітків сприймають батьківське ставлення як відносно підтримувальне, хоча не виключено існування внутрішньої амбівалентності у цих взаєминах.

Аналіз ціннісних орієнтацій показав, що серед інструментальних цінностей домінує етична спрямованість, що свідчить про орієнтацію підлітків на дотримання моральних норм та соціально схвалюваних форм поведінки. Серед термінальних цінностей найбільш значущою виявилася самореалізація, що відображає прагнення до особистісного розвитку, досягнення цілей і реалізації власного потенціалу. Така конфігурація цінностей узгоджується з віковими особливостями підліткового періоду, для якого характерні пошук ідентичності, самовизначення та орієнтація на майбутнє.

Водночас результати кореляційного аналізу засвідчили відсутність статистично значущих зв’язків між стилями сімейного виховання та як термінальними, так і інструментальними цінностями. Виявлені коефіцієнти кореляції є слабкими або практично нульовими і не досягають рівня статистичної значущості. Це дає підстави стверджувати, що в межах

досліджуваної вибірки стиль батьківського виховання не виступає визначальним фактором формування ціннісних орієнтацій підлітків.

Разом із тим отримані результати не заперечують значущості сім'ї як ключового інституту соціалізації, а радше вказують на складний, опосередкований характер її впливу. Формування ціннісної сфери підлітка зумовлюється багатофакторною взаємодією різних агентів соціалізації, серед яких важливу роль відіграють однолітки, освітнє середовище, медіапростір та індивідуально-психологічні особливості особистості. У цьому контексті стиль виховання може виступати не прямим детермінантом, а одним із контекстуальних чинників, що опосередковує процес інтеріоризації цінностей.

З огляду на це у підрозділі 2.3 було обґрунтовано систему практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію процесу формування ціннісних орієнтацій підлітків. Зокрема, визначено доцільність підвищення психологічної компетентності батьків, розвитку емоційно підтримувального та водночас послідовного стилю взаємодії, що поєднує прийняття, довіру та чіткість вимог. Акцентовано увагу на важливості формування у батьків здатності до рефлексії власних виховних стратегій, розвитку емпатії та підтримки автономії підлітка як умови становлення його відповідальності та самостійності.

Окремим напрямом визначено роль психологів і педагогів у створенні умов для розвитку ціннісно-смислової сфери підлітків у межах освітнього середовища. Підкреслено значення психоосвітньої роботи, тренінгових форм взаємодії, розвитку рефлексивних здібностей та критичного осмислення власних життєвих орієнтацій. Така діяльність сприяє переходу від зовнішньо засвоєних норм до внутрішньо прийнятих цінностей, що регулюють поведінку особистості.

Важливе місце займає впровадження сімейно-орієнтованих програм, які забезпечують узгодження ціннісних орієнтацій у межах сімейної системи, покращення якості комунікації між її членами та формування досвіду

спільного проживання цінностей у реальній взаємодії. Такий комплексний підхід дозволяє підсилити позитивний вплив сімейного середовища навіть за умов відсутності прямих статистично значущих зв’язків.

Таким чином, результати другого розділу підтверджують складність і багатовимірність процесу формування ціннісних орієнтацій підлітків та підкреслюють необхідність системного підходу до його вивчення і практичної корекції. Інтеграція емпіричних даних із розробленими практичними рекомендаціями створює підґрунтя для підвищення ефективності психологічного супроводу підлітків і їхніх сімей у контексті розвитку ціннісної сфери особистості.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження проблеми зв’язку сімейного виховання та ціннісних орієнтацій підлітків було досягнуто поставленої мети та реалізовано визначені завдання.

На теоретичному рівні здійснено ґрунтовний аналіз підходів до розуміння феномену ціннісної сфери особистості. Встановлено, що цінності виступають складною, багаторівневою, ієрархічно організованою системою, яка визначає спрямованість особистості, її життєві орієнтири, мотивацію та поведінкові стратегії. Ціннісні орієнтації розглядаються як інтегративне

утворення, що поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти та формується у процесі соціалізації. Узагальнення наукових підходів дозволило уточнити, що ціннісна сфера є динамічною системою, яка зазнає змін під впливом як внутрішніх (індивідуально-психологічних), так і зовнішніх (соціокультурних) чинників.

Визначено, що підлітковий вік є сензитивним періодом для становлення ціннісно-смислової сфери особистості. У цей період відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості, формування життєвих цілей, ідеалів і переконань, а також активна перебудова мотиваційної структури. Характерною особливістю є орієнтація на майбутнє, прагнення до самореалізації, пошук власної ідентичності та підвищена чутливість до соціального впливу. Ціннісні орієнтації підлітка формуються у процесі взаємодії з різними агентами соціалізації, серед яких провідну роль відіграють сім’я, однолітки та освітнє середовище.

Особливу увагу у дослідженні приділено аналізу ролі сімейного виховання як чинника формування ціннісних орієнтацій. Встановлено, що сім’я виступає первинним середовищем інтеріоризації соціальних норм і цінностей, забезпечуючи передачу культурного досвіду між поколіннями. Водночас вплив сімейного виховання має складний і багатовимірний характер, реалізується через стиль взаємодії, емоційний клімат, рівень підтримки та узгодженість виховних впливів. Теоретичний аналіз дозволив дійти висновку, що саме якість міжособистісних стосунків у сім’ї, а не лише формальний стиль виховання, є визначальною умовою формування ціннісної сфери підлітка.

Емпіричне дослідження, проведене з використанням методик Варги-Століна та М. Рокича, дозволило виявити особливості сприйняття підлітками стилів сімейного виховання та структури їхніх ціннісних орієнтацій. Встановлено, що у вибірці домінують стилі «прийняття-відхилення» та «кооперація», що свідчить про наявність емоційного залучення батьків у поєднанні з підтримкою самостійності підлітка. Аналіз ціннісної сфери показав, що серед

інструментальних цінностей провідне місце займає етична спрямованість, а серед термінальних – самореалізація, що відображає прагнення підлітків до особистісного розвитку та соціально схвалюваної поведінки.

Водночас результати кореляційного аналізу не виявили статистично значущого зв’язку між стилями сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків. Це дозволяє зробити висновок про відсутність прямої залежності між зазначеними змінними у межах досліджуваної вибірки. Таким чином, висунута гіпотеза про наявність значущого зв’язку між стилем сімейного виховання та ціннісними орієнтаціями підлітків не знайшла емпіричного підтвердження.

Разом із тим отримані результати свідчать не про відсутність впливу сім’ї, а про його опосередкований характер. Формування ціннісної сфери підлітка зумовлюється комплексною взаємодією різних факторів, серед яких важливу роль відіграють соціальне оточення, культурний контекст, індивідуальні особливості та активна позиція самої особистості. У цьому контексті сім’я виступає одним із значущих, але не єдиним чинником впливу.

Практична значущість дослідження полягає у розробці рекомендацій, спрямованих на оптимізацію процесу формування ціннісних орієнтацій підлітків. Обґрунтовано доцільність підвищення психологічної компетентності батьків, розвитку емоційно підтримувального та послідовного стилю виховання, що сприяє формуванню довіри, автономії та відповідальності підлітка. Визначено необхідність активної участі психологів і педагогів у розвитку ціннісно-смислової сфери підлітків шляхом впровадження психоедукаційних програм, тренінгів і консультативної роботи. Окремо підкреслено ефективність сімейно-орієнтованих програм як засобу гармонізації внутрішньосімейних відносин та узгодження ціннісних орієнтацій.

Загалом результати дослідження підтверджують, що формування ціннісних орієнтацій підлітків є складним, багатофакторним і динамічним процесом, який потребує комплексного наукового аналізу та системного

практичного впливу. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні вибірки, врахуванні додаткових соціально-психологічних чинників, а також у вивченні механізмів опосередкованого впливу сімейного середовища на ціннісну сферу особистості підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-смислової сфери особистості майбутнього фахівця : дис. … д-ра психол. наук : 19.00.07. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. 401 с.
2. Бреусенко О. А. Динаміка ціннісно-смислової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2000. 20 с.

3. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. Цінності освіти і виховання. Київ, 1997. С. 21–25.
4. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. Скрипниченко та ін. Київ : Каравела, 2014. 399 с.
5. Вознюк О. М. Психолого-педагогічні умови становлення ціннісних орієнтацій як чинник національного виховання учнівської молоді. Часопис Київського гуманітарного університету. 2017. № 4. С. 88–92.
6. Волощук І. П. Професійний розвиток особистості в системі її ціннісних орієнтацій. Вісник Харківського національного університету. 2016. № 75. С. 70–74.
7. Головінський І. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Аконіт, 2003. 287 с.
8. Давідчук А. Роль ціннісних орієнтацій у структурі самовизначення особистості. Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25–27 квіт. 2006 р.). Київ : Європейський університет, 2016. Т. 3. С. 173–175.
9. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.
10. Дьяконов І. В. Зміст поняття «ціннісна орієнтація». Мультиверсум. Філософський альманах. Київ : Центр духовної культури, 2004. № 43. С. 93–101.
11. Зінченко С. В. Роль «Я-концепцій» в особистісному самовизначенні дорослих. Європейський Союз – Україна: освіта дорослих : матеріали форуму. Київ – Ніжин, 2015. С. 131–135.
12. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 118–123.

13. Коберник Л. О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2010. 22 с.
14. Корж С. А. Ціннісні основи в політичній культурі суспільства. Вестник СевНТУ. Серія: Політологія. 2007. № 83. С. 78–82.
15. Легун О. Сенс, сенсотворення, сенсожиттєві стратегії як динамічні характеристики особистості [Електронний ресурс]. Освіта регіону. 2011. № 2. URL: http://www.social-science.com.ua (дата звернення: 17.04.2026).
16. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури : навч. посіб. Київ : Наук. думка, 1998. 216 с.
17. Майборода Г. Я., Кретова О. І. Виховання духовних цінностей особистості: до питання постановки проблеми. Вісник Черкаського державного університету. 1999. Вип. 10. С. 103–107.
18. Марценюк І. П. Навчальний процес в університеті як чинник формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів. Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. 2013. № 7 (256). С. 149–153.
19. Москаленко О. В. Структурні компоненти ціннісно-смислової сфери особистості. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2013. № 1. С. 91–99.
20. Настільна книга шкільного психолога / уклад. О. Є. Марінушкіна. Харків : Ранок, 2010. 288 с.
21. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 468 с.
22. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 280 с.
23. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам’янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 188 с.

24. Подольська Є. А. Аксіологічний аспект діяльності і методологічні проблеми соціологічного аналізу : автореф. дис. … д-ра соц. наук : 22.00.04. Харків, 1992. 36 с.
25. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
26. Тепла О. М. Формування гуманістичних цінностей у студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2008. 239 с.
27. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. П. Андрущенка. Київ – Харків : БАО, 2005. 669 с.
28. Шемигон Н. Ю. Проблема ціннісних орієнтацій у професійній підготовці майбутніх учителів. Дидактика професійної школи. 2005. Вип. 3. С. 45–49.
29. Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи / за ред. Г. О. Васьківської. Київ, 2019. 268 с.
30. Bornstein M. H., Yu J., Putnick D. L. Prospective associations between mothers' and fathers' parenting styles and adolescents' moral values. New Directions for Child and Adolescent Development. 2022. № 185–186. P. 9–25.
31. Backman H., Lahti K., Laajasalo T., Kaakinen M., Aronen E. T. Positive parenting and adolescent prosocial behaviour: a mediation analysis. International Journal of Adolescence and Youth. 2024. Vol. 29, № 1.
32. Huang Y., Pan J., Zhang R. A review of the impact of parenting styles on adolescents' self-esteem. Journal of Education, Humanities and Social Sciences. 2024. Vol. 26. P. 869–873.
33. Tehrani H. D., Yamini S., Vazsonyi A. T. Parenting styles and Big Five personality traits among adolescents: a meta-analysis. Personality and Individual Differences. 2024. Vol. 216.

34. Zulkarnain Z., Tarmidi T., Purwasih E., Bochaver S. Parenting styles, loneliness and problematic internet use among adolescents. Journal of Education Culture and Society. 2025. Vol. 16, № 1. P. 231–249.
35. Hardjanto N. N., Triman A. Correlation between parenting styles and Big Five personality of adolescents. Journal Psikogenesis. 2024. Vol. 11, № 2. P. 145–155.
36. Ghosh M. Role of parenting styles in adolescents' well-being: a psychological perspective. East African Scholars Journal of Psychology and Behavioural Sciences. 2025. Vol. 7, № 3.
37. Rao M., Wang H. The relationship between parenting styles and adolescents' academic achievement. Journal of Education, Humanities and Social Sciences. 2023. Vol. 22. P. 753–757.
38. Emotion-related parenting styles, self-control, and empathy on adolescents' moral competence. Journal of Child, Family and Consumer Studies. 2024. Vol. 3, № 2.
39. Parenting styles and adolescents' school engagement: the mediating role of future orientation. Children and Youth Services Review. 2024. Vol. 163.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Тест-опитувальник батьківського ставлення представляє собою

психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.

15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.

39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Сувора дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.

3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

ДОДАТОК Б

«Ціннісні орієнтації (Методика М. Рокича)

М. Рокич розрізняє два класи цінностей;

термінальні - переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;

інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дії або властивість особистості є переважаючим у будь-якій ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілові на цінності-ці-лі та і цінності-засоби.

Респондентові пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожнім) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках обстежуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає у порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає надійніші результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція:

«Зараз вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваша задача - розкласти їх у порядку значимості для вас принципів, якими ви керуєтесь у житті.

Кожна цінність указана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, котра для вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть її за першою. Потім зробіть те саме з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18-е місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви змінете свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат має відбивати вашу щиру позицію».

Стимульний матеріал.

Список А (термінальні цінності):

1. активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість);

2. життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);

3. здоров'я (фізичне і психічне);

4. цікава робота;

5. раса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві);

6. любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);

7. матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень);

8. наявність гарних і вірних друзів;

9. суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів) по роботі);

10. пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);

11. продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

12. розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення);

13. ровваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);

10. свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);

11. щасливе сімейне життя;

10. щастя інших (добробут, розвиток і удосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому);

10. творчість (можливість творчої діяльності);

10. впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах;

2. вихованість (гарні манери);

3. високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4. життєрадісність (почуття гумору);

5. ретельність (дисциплінованість);

6. незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7. непримиренність до недоліків у собі й інших;

8. освіченість (широта знань, висока загальна культура);

9. відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово);

10. раціоналізм (уміння розсудливо і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення);

11. самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12. сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;

13. тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами);

14. терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати Іншим їхні помилки й омани);

15. широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

16. чесність (правдивість, щирість);

17. ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);

18. чуйність (дбайливість).

Перевагами методики є універсальність, зручність та економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати як стимульний матеріал (список цінностей), так і інструкції. Істотними її недоліками є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості.